

EKSTERNALIZOVANI I INTERNALIZOVANI PROBLEMI KAO PREDIKTORI NESTABILNOSTI SMEŠTAJA DECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA⁸

Apstrakt

Poslednjih godina se sistem socijalne zaštite suočava sa brojnim izazovima u zaštiti dece bez roditeljskog staranja, među kojima se aktuelno ističe nestabilnost smeštaja. Cilj ovog istraživanja bio je utvrđivanje povezanosti eksternalizovanih i internalizovanih problema deteta sa jedne strane i učestalosti promene smeštaja sa druge. Uzorak su činila sva deca koja su tokom prethodnih 12 godina primljena na smeštaj u Dom za decu i omladinu „Jefimija“ u Kruševcu (N = 62). Podaci o detetu, primarnoj porodici i istoriji smeštaja prikupljeni su analizom dokumentacije dostupne u dosijeima korisnika. Rezultati istraživanja su pokazali da je nestabilnost smeštaja visoko zastupljena u ispitivanom uzorku (93.5%), pri čemu se kao najsnažniji prediktor izdvaja prisustvo eksternalizovanih problema ponašanja ($\beta = .41$, $p < .001$). Ostali izdvojeni prediktori su mlađi uzrast dece pri izmeštanju iz porodice, postavljena dijagnoza poremećaja ponašanja i kontakti sa primarnom porodicom. Prisustvo internalizovanih problema nije imalo statističku značajnost. Nalazi su konzistentni sa prethodnim istraživanjima ovog problema i potvrđuju da su deca sa eksternalizovanim problemima u povišenom riziku od nestabilnosti smeštaja. Razmotrene su implikacije za dalja istraživanja i unapređenje prakse kroz razvoj preventivnih intervencija i sistema podrške koji bi smanjili rizik od nestabilnosti smeštaja i poboljšali ishode za decu bez roditeljskog staranja.

Ključne reči: nestabilnost smeštaja, deca bez roditeljskog staranja, eksternalizovani problemi, domski smeštaj, hraniteljski smeštaj

Uvod

Proces deinstitutionalizacije, koja u našoj zemlji uveliko traje, značajno je transformisao sistem socijalne zaštite. Deinstitutionalizacija predstavlja proces razvoja alternative za dugotrajan boravak u ustanovama socijalne zaštite i uključuje: upućivanje korisnika smeštenih u ustanovama na alternativne oblike smeštaja u zajednici; preusmeravanje potencijalnih korisnika domskog smeštaja na alternativne oblike zaštite; razvoj usluga socijalne zaštite u zajednici (Pejaković i Zajić, 2016). U skladu s tim, osnovni cilj Strategije deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022–2026. godine je ostvarivanje prava na život u zajednici korisnika socijalne zaštite kroz procese deinstitutionalizacije i socijalne inkluzije putem: uspostavljanja normativnih i finansijskih pretpostavki, planskog i održivog razvoja usluga u zajednici, transformacije ustanova, pomoći i podrške korisnicima, kao i osnaživanja profesionalaca. U zaštiti dece i mladih bez roditeljskog

⁷ jovanamaodus@hotmail.com, student doktorskih studija na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

⁸ Objavljivanje ovog rada je finansijski podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (br. ugovora 451-03-137/2025-03/200096)

staranja fokus je prvenstveno stavljen na porodične oblike smeštaja, odnosno hraniteljstvo, dok se uporedo razvijaju usluge u zajednici kao vid dodatne podrške. Usluge domskog smeštaja pružaju se samo u slučajevima kada detetu nije moguće obezbediti povratak u porodicu, usluge u zajednici ili porodični smeštaj ili kada je to u njegovom najboljem interesu (Zakon o socijalnoj zaštiti, čl. 52). Iako je ovaj pristup u skladu sa savremenim tendencijama u zaštiti dece, on nosi niz izazova.

Jedan od ključnih zadataka socijalne zaštite dece bez roditeljskog staranja je obezbeđivanje stabilnog smeštaja u najmanje restriktivnom okruženju, dok je primarni cilj ostvarivanje stalnosti. Međutim, prema poslednjem izveštaju Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu (2023) čini se da je ove zadatke sve teže ostvariti. Zabeležen je značajan porast prijema dece na domski smeštaj u odnosu na prethodnih 10 godina, a zabrinjava i podatak da je prekinut trend smanjivanja izdvajanja dece iz porodica. Problem se dodatno usložnjava i sve prisutnijom pojavom učestalih promena smeštaja dece unutar sistema, odnosno narušavanjem stabilnosti smeštaja.

Nestabilnost smeštaja različiti autori definišu kao broj promena smeštaja dece bez roditeljskog staranja u okviru sistema socijalne zaštite, uključujući i ponovna izmeštanja iz primarne porodice i trajanje smeštaja (Holtan, Handegård, Thørnblad, & Vis, 2013). U zavisnosti od razloga, mogu se razlikovati dve vrste promena smeštaja, progresivne i neprogresivne (Font, Sattler, & Gershoff, 2018). Progresivne promene su u funkciji ostvarenja plana stalnosti i podrazumevaju premeštanje deteta u povoljniji smeštaj, dok se neprogresivne promene dešavaju u slučajevima neplaniranog i prevremenog prekida smeštaja ili premeštanja deteta u nepovoljniji smeštaj. Kako bi se bolje razumeo ovaj pojam, važno je ukazati i na razlike između stabilnosti i stalnosti smeštaja, s obzirom da se neretko izjednačavaju u literaturi. Stabilnost smeštaja se može definisati kao nepromenjenost dugoročnog oblika smeštaja dokle god dete ima zakonsko pravo da ga koristi, a stalnost smeštaja kao ponovno spajanje deteta sa primarnom porodicom, usvojenje ili trajno starateljstvo, odnosno nalaženje stalne porodice za dete (Žegarac, 2014). Stalnost smeštaja jeste primarni cilj, ali nije uvek realno ostvariv. U periodu dok se stalnost smeštaja ne realizuje, stabilnost smeštaja je važan faktor u zaštiti dece bez roditeljskog staranja.

Analizom inostranih studija, uočava se da je nestabilnost smeštaja rastući problem sa kojim se suočavaju sistemi socijalne zaštite širom sveta. Najviša učestalost nestabilnosti smeštaja zabeležena je u norveškoj studiji koja je pratila istoriju smeštaja 70 dece tokom osam godina (Christiansen, Havik, & Anderssen, 2010). Navedeni autori izveštavaju da je 90% dece promenilo smeštaj u proseku dva i po puta, a da je u 39% slučajeva smeštaj neplanirano prekinut. Visok procenat nestabilnosti smeštaja je zabeležen i u studiji sprovedenoj u Engleskoj, gde svega 19% dece iz uzorka nije promenilo inicijalni smeštaj u periodu od tri i po godine (Ward, 2009). Učestalost nestabilnosti smeštaja u američkim studijama je nešto niža i kreće se od 50-70% (Esposito et al., 2014; Font et al., 2018; Jedwab, Xu, Keyser, & Shaw, 2019). Rezultati prethodnih studija sugerišu da deca na domskom smeštaju imaju veći broj promena smeštaja u odnosu na decu na hraniteljstvu (James, Roesch, & Zhang, 2012). Jedna nemačka studija pokazuje da je dve trećine dece kojoj je prekinut hraniteljski smeštaj zbog odustajanja hranitelja ili preopterećenosti hraniteljske porodice kasnije premešteno u domski smeštaj (van Santen, 2015).

Nestabilnost smeštaja dece bez roditeljskog staranja je prisutna i u sistemu socijalne zaštite Republike Srbije. Prema poslednjem izveštajnom periodu o položaju dece u sistemu socijalne zaštite, nestabilnost smeštaja se izdvaja kao jedno od najvažnijih zapažanja za 2023. godinu. Navodi se da je „nastavljen nepovoljan trend premeštanja dece unutar sistema, deca iz domskog smeštaja najčešće prelaze u drugu ustanovu za smeštaj, a deca sa porodičnog smeštaja u drugu hraniteljsku porodicu ili ustanovu“ (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2023, str. 13). Nalazi istraživanja na našim prostorima takođe svedoče o prisustvu ovog problema, ali se

podaci o učestalosti razlikuju. Prema rezultatima studije realizovane pre više od 10 godina, 58% dece u Srbiji promeni inicijalni smeštaj u periodu od pet godina, pri čemu su razlozi za ove promene često reaktivni, poput problema ponašanja deteta ili promena unutar hraniteljske porodice (Žegarac, Burgund, i Milovanović, 2014). U studiji realizovanoj na uzorku od 151 korisnika hraniteljskog i domskog smeštaja nestabilnost je zabeležena u 39.9% slučajeva (Burgund-Isakov i Hrnčić, 2018). Rezultati novijeg istraživanja na uzorku od 133 dece na domskom smeštaju pokazuju da samo 27.8% korisnika nije promenilo inicijalni smeštaj (Žunić-Pavlović i Nešić, 2024).

Dostupna literatura nedvosmisleno ukazuje na značajne posledice koje česte promene smeštaja ostavljaju na decu, hraniteljsku porodicu i širu društvenu zajednicu. Stabilnost smeštaja je važan segment zaštite dece bez roditeljskog staranja jer kontinuitet smeštaja, uz adekvatnu brigu i podršku, omogućava detetu da postepeno razvija kapacitete za uspostavljanje sigurnih odnosa, pravilno raste i razvija se, kao i da ostvari svoje potencijale (Stefanović i Staković, 2021; Šilić i Jandrić, 2015). Nasuprot tome, učestale promene smeštaja često narušavaju značajne veze koje dete ostvaruje, prekidajući proces razvoja osećanja pripadnosti i sigurnih obrazaca vezivanja (de Carvalho & Chima, 2020; Konijn et al., 2019). Takve promene često rezultiraju nizom negativnih ishoda, uključujući napuštanje obrazovanja, razvoj ili pogoršanje eksteralizovanih i internalizovanih problema, pa čak i razvoj posttraumatskog stresnog poremećaja (Bederian-Gardner et al., 2018; Maguire, May, McCormack, & Fosker, 2024). Posebno kod mlađe dece, nestabilnost smeštaja povezana je sa nižim rezultatima na merama socio-emocionalnog, kognitivnog i fizičkog razvoja (Asif, Breen, & Wells, 2024). Literatura takođe ukazuje na to da deca sa iskustvom većeg broja promena smeštaja unutar sistema socijalne zaštite, imaju manje šanse za ostvarenje stalnosti, bilo kroz reunifikaciju ili usvojenje (Stenason & Romano, 2023). Nestabilnost smeštaja ne utiče negativno samo na decu, već predstavlja izazov i za hranitelje, koji se suočavaju sa osećajem gubitka, stresom, anksioznošću i sagorevanjem (Whitt-Woosley, Sprang, & Friedman, 2024). Štetni efekti nestabilnosti smeštaja po sistem socijalne zaštite ogledaju se u značajnom smanjenju kvaliteta usluga i povećanju troškova za državu (Moore, McDonald, & Cronbaugh-Auld, 2016).

Empirijski podaci o učestalosti i negativnim posledicama nestabilnosti smeštaja jasno impliciraju značaj identifikovanja faktora koji su povezani sa promenom smeštaja deteta. Dosadašnja istraživanja faktora rizika nestabilnosti smeštaja su najčešće u fokusu imala faktore koji se odnose na karakteristike samog deteta. Kao najznačajniji faktori rizika iz ovog domena izdvojeni su: iskustvo zlostavljanja u primarnoj porodici, stariji kalendarski uzrast pri izmeštanju iz primarne porodice, pripadnost etničkim manjinama (Konijn et al., 2019) i prisustvo razvojnih smetnji (Platt & Gephard, 2022). Malobrojna istraživanja usmerena na povezanost između karakteristika primarne porodice i nestabilnosti smeštaja ukazuju na značaj zloupotrebe supstanci roditelja (Sallnäs, Vinnerljung, & Kyhle-Westermarck, 2004) i razdvajanja deteta od siblinga prilikom smeštaja (Riemersma, Harder, Zijlstra, Post, & Kalyerboer, 2023). Pojedina istraživanja navode i karakteristike hranitelja kao faktore nestabilnosti. Prema rezultatima jedne studije, značajni faktori nestabilnosti su: konflikti između hranitelja i bioloških roditelja, slabije razvijene veštine roditeljstva hranitelja, odbijanje deteta da se uključi u tretman problema ponašanja i stariji uzrast deteta (Vinnerljung, Sallnäs, & Berlin, 2017).

Ipak, većina autora kao najsnažniji i najkonzistentniji faktor rizika od nestabilnosti smeštaja izdvaja eksteralizovane i internalizovane probleme deteta (James, 2012; Jedwab et al., 2019; Konijn et al., 2019; McGuire et al., 2018; Vreeland et al., 2020). Novijim istraživanjem ustanovljeno je da se rizik dodatno povećava ukoliko je prisutna i dijagnoza poremećaja ponašanja, koja podrazumeva perzistentan obrazac ispoljavanja eksteralizovanih problema (Soto-Ramírez et al., 2024). Sa druge strane, neka istraživanja sugerišu da zapravo

nestabilnost smeštaja doprinosi razvoju eksternalizovanih i internalizovanih problema. Rezultati longitudinalne prospektivne studije koja je ispitala odnos između nestabilnosti smeštaja i ovih problema ukazuju na postojanje tri putanje u kojima su eksternalizovani i internalizovani problemi prediktori nestabilnosti i jednu putanju gde je nestabilnost prediktor samo internalizovanih problema (Rubin, O'Reilly, Luan, & Localio, 2007). Nalazi nešto starije studije pokazuju da, iako nestabilnost smeštaja doprinosi razvoju eksternalizovanih i internalizovanih problema, eksternalizovani problemi ostaju najsnažniji prediktori nestabilnosti (Newton, Litrownik, & Landsverk, 2000). I drugi autori zaključuju da problemi ponašanja pre predstavljaju prediktore nestabilnosti smeštaja nego obrnuto (Aarons et al., 2010).

Čini se da su deca sa problemima ponašanja u posebno teškom položaju u okviru sistema socijalne zaštite. Prema inostranim istraživanjima, umesto da ulaskom u sistem dobiju podršku, ova deca se suočavaju s povećanim rizikom od čestih promena smeštaja, što dodatno komplikuje njihovu situaciju. Ove promene mogu produbiti postojeće simptome i dovesti do razvoja antisocijalnih ili delinkventnih obrazaca ponašanja (Ryan, Marshall, Herz, & Hernandez, 2008), ali i smeštaja u restriktivnije okruženje u odnosu na hraniteljstvo (van Santen, 2015). Prethodna istraživanja iz drugih zemalja ukazuju na značajnu povezanost između problema ponašanja deteta i nestabilnosti smeštaja. Iako je malo empirijskih studija o ovoj temi u Srbiji, najnovija istraživanja ukazuju na visoku učestalost promena smeštaja dece bez roditeljskog staranja (Žunić-Pavlović i Nešić, 2024). Ovi nalazi naglašavaju potrebu za dubljom analizom faktora koji doprinose nestabilnosti smeštaja, kao i za unapređenjem praksi u sistemu socijalne zaštite kako bi se smanjili negativni ishodi za ovu grupu dece.

Cilj ovog istraživanja je utvrđivanje povezanosti između eksternalizovanih i internalizovanih problema sa jedne strane i sa druge, učestalosti promene smeštaja dece u sistemu socijalne zaštite. Na osnovu rezultata prethodnih istraživanja, pretpostavlja se da će eksternalizovani i internalizovani problemi biti značajni prediktori nestabilnosti smeštaja. Ispitivanjem ove veze, istraživanje teži da doprinese boljem razumevanju izazova sa kojima se suočavaju deca bez roditeljskog staranja sa problemima ponašanja, kao i sistem socijalne zaštite u Srbiji.

Metod

Uzorak

Istraživanje je rađeno na prigodnom uzorku koji čine korisnici usluge smeštaja u Domu za decu i omladinu „Jefimija“ u Kruševcu. Kriterijum koji je definisan za odabir ispitanika jeste vreme prijema dece na smeštaj – sva deca primljena na smeštaj od 01.01.2012. godine do 31.12.2023. godine. Primenujući ovaj kriterijum, izdvojeno je 71 dete. Iz uzorka je isključeno devetoro dece za koje nije postojala kompletna dokumentacija. Konačni uzorak istraživanja čini 62 deteta koja su primljena u Dom u prethodnih dvanaest godina, prosečnog uzrasta pri izmeštanju iz primarne porodice 9.76 godina ($SD = 4.17$). Ispitanici su gotovo ujednačeni prema polu (54.8% dečaka i 45.2% devojčica). U odnosu na nacionalnu pripadnost, 41.9% dece je srpske, a 58.1% romske nacionalnosti. Prema rezultatima univarijatnog Hi-kvadrat testa, razlike u frekvencama na varijablama pol ($\chi^2 = 0.26$, $df = 1$, $p = .61$) i nacionalnost ($\chi^2 = 1.61$, $df = 1$, $p = .20$) nisu statističke značajne.

Tehnike prikupljanja podataka i istraživački instrumenti

Podaci su prikupljeni analizom dokumentacije iz dosijea aktuelnih i bivših korisnika Doma za decu i omladinu „Jefimija“ u Kruševcu. Dosijei sadrže izveštaje i dopise stručnih radnika centara za socijalni rad, zdravstvenu dokumentaciju, izveštaje o prethodnom

funkcionisanju deteta, istoriju smeštaja koja obuhvata i podatke o ispoljenim problemima tokom trajanja smeštaja. Formiran je upitnik od 17 pitanja za potrebe prikupljanja relevantnih podataka o karakteristikama deteta, istoriji prethodnih smeštaja i karakteristikama primarne porodice. Na osnovu izveštaja hranitelja koji su bili dostupni u dosijeu korisnika, formirana je ček-lista problema ponašanja, pri čemu su podaci preuzeti iz tih izveštaja. Eksternalizovani problemi su obuhvatali: laganje, drsko ponašanje, uništavanje imovine, tuče, krađe, skitničenje, bežanje iz škole ili napuštanje obrazovanja, upotrebu supstanci i rizična seksualna ponašanja. Internalizovani problemi su uključivali: povučenost, tugu, samopovređivanje, simptome anksioznosti i depresivnosti, kao i preteranu stidljivost.

Obrada podataka

Podaci su obrađeni primenom statističkog programa za računarsku obradu podataka (eng. *IBM SPSS Statistics*) putem deskriptivne statistike i višestruke regresione analize. Na osnovu rezultata prethodnih istraživanja, formiran je regresioni model koji je obuhvatio ukupno 13 prediktorskih varijabli, podeljenih u dve grupe. Skup prediktorskih varijabli koje se odnose na karakteristike deteta su: pol, nacionalnost, uzrast pri izmeštanju deteta iz primarne porodice, iskustvo zlostavljanja i zanemarivanja u primarnoj porodici, prisustvo eksternalizovanih problema, prisustvo internalizovanih problema i postavljena dijagnoza poremećaja ponašanja. Prediktorske varijable koje se odnose na karakteristike primarne porodice su: kontakti dece sa primarnom porodicom, kriminalna prošlost roditelja, zloupotreba supstanci roditelja, dijagnostikovani mentalni poremećaji roditelja i da li dete ima sibliinge. Kriterijumska varijabla je nestabilnost smeštaja operacionalizovana kroz ukupan broj promena smeštaja, uključujući i ponovna izmeštanja iz porodice, pre smeštaja u dom.

Izjava o etičnosti

Istraživanje je sprovedeno uz saglasnost uprave Doma za decu i omladinu „Jefimija“ u Kruševcu. Podaci iz dosijea korisnika su analizirani uz poštovanje etičkih principa i zaštitu identiteta ispitanika.

Rezultati istraživanja

Individualne i porodične karakteristike dece iz uzorka

Tabela 1 daje deskriptivni prikaz varijabli koje se odnose na karakteristike deteta i primarne porodice značajne za analizu. Kao što je ranije pomenuto, u uzorku su zastupljeniji dečaci (54.8%) u odnosu na devojčice (45.2%) i korisnici romske (58.1%) u odnosu na srpsku nacionalnu pripadnost (41.9%). Iskustvo zanemarivanja i/ili zlostavljanja u primarnoj porodici imalo je dve trećine dece na smeštaju (66.7%): kod 21 korisnika prisutna su oba oblika, kod 16 samo zanemarivanje, a kod pet samo zlostavljanje. Kod 14.5% ukupnog uzorka prisutne su razvojne smetnje, pri čemu intelektualna ometenost predstavlja dominantnu kategoriju. Od ukupno devet korisnika sa razvojnim smetnjama, osam ima intelektualnu ometenost i jedan motoričke smetnje. Većina korisnika domskog smeštaja (87.1%) ispoljavala je neke oblike eksternalizovanih problema pre smeštaja u dom. Prema izveštajima, najčešće su prijavljivani: laganje, krađe, drsko ponašanje, bekstva od kuće i iz škole, tuče, upotreba supstanci i uništavanje imovine. Pre prijema u dom, skoro polovina dece (45.2%) ispoljavala je internalizovane probleme, a najčešće prijavljivani oblici bili su depresivno ponašanje i povlačenje. Kod 22.6% dece iz uzorka postavljena je dijagnoza poremećaja ponašanja.

Više od polovine korisnika (61.3%) nije imalo kontakte sa roditeljima i/ili srodnicima za vreme trajanja prethodnih smeštaja. Kod roditelja dece na smeštaju najzastupljeniji problem je upotreba supstanci (46.8%), zatim kriminalna prošlost (40.3%), a najmanje prisustvo mentalnih poremećaja (25.8%). Većina dece na domskom smeštaju (74.2%) ima sibliinge.

Tabela 1

Deskriptivni prikaz karakteristika deteta i primarne porodice (N = 62)

Varijabla	Kategorija	<i>f</i>	%
Pol	muški	34	54.8
	ženski	28	45.2
Nacionalnost	srpska	26	41.9
	romska	36	58.1
Iskustvo zanemarivanja i/ili zlostavljanja	da	42	67.7
Razvojne smetnje	da	9	14.5
Eksternalizovani problemi	da	58	87.1
Internalizovani problemi	da	28	45.2
Dijagnoza poremećaja ponašanja	da	14	22.6
Kontakt sa roditeljima/ srođnicima	da	24	38.7
Kriminalna prošlost roditelja	da	25	40.3
Zloupotreba supstanci roditelja	da	29	46.8
Mentalni poremećaji roditelja	da	16	25.8
Dete ima siblije	da	46	74.2

Promene smeštaja

Prema dobijenim rezultatima, čak 93.5% korisnika je imalo iskustvo promene smeštaja ukoliko se posmatraju trajni i privremeni smeštaj. Deca su menjala u proseku po tri smeštaja ukupno ($M = 3.11$, $SD = 1.94$), odnosno po dva dugoročna smeštaja ($M = 1.82$, $SD = 1.45$). Kod osmoro dece su prisutne i progresivne promene u vidu vraćanja u primarnu porodicu, nakon čega je usledilo ponovno izmeštanje. Pre smeštaja u dom, 85.5% dece bilo je na nekom obliku trajnog smeštaja. Struktura prethodnih dugoročnih oblika smeštaja prikazana je u Tabeli 2.

Tabela 2

Struktura prethodnih dugoročnih oblika smeštaja

Dugoročni oblik smeštaja	<i>f</i>	%
Srodnička hraniteljska porodica	6	9.7
Klasična hraniteljska porodica	47	75.8
Dom za decu i omladinu	14	22.6
Zavod za vaspitanje dece i omladine	2	3.2
Povratak u primarnu porodicu	8	12.9

Eksternalizovani problemi deteta bili su razlog prekida prvog dugoročnog oblika smeštaja na zahtev hranitelja kod nešto više od polovine dece (54.4%), dok internalizovani nisu navođeni kao razlog. Ostali razlozi prekida smeštaja su: promena životnih okolnosti hranitelja (trudnoća, preseljenje, teže oboljevanje hranitelja ili člana njihove porodice), prema odluci organa starateljstva u slučaju sumnje na zanemarivanje i/ili zlostavljanje dece, kao i zatvaranje domova za decu i omladinu usled procesa deinstitutionalizacije.

Prediktori promene smeštaja

Prema rezultatima regresione analize, nešto više od polovine (53%) varijanse nestabilnosti smeštaja je moguće objasniti skupom prediktorskih varijabli ($F = 6.28$, $df1 = 13$, $df2 = 48$, $p < .001$, korigovani $R^2 = .53$). Kao što je prikazano u Tabeli 3, najviši parcijalni doprinos pri definisanju regresione funkcije imaju eksternalizovani problemi ($\beta = .41$, $p <$

.001), pri čemu je viši nivo problema povezan sa većim brojem promena smeštaja. Kao značajni prediktori izdvojeni su i mlađi uzrast dece pri izmeštaju iz primarne porodice ($\beta = -.39, p < .001$), prisustvo dijagnoze poremećaja ponašanja ($\beta = .27, p < .05$) i postojanje kontakta dece sa primarnom porodicom ($\beta = .22, p < .05$).

Tabela 3
Standardizovani regresioni koeficijenti

Prediktor	β	p
Eksternalizovani problemi	0.41	< .001
Uzrast pri izmeštaju	-0.39	< .001
Dijagnoza poremećaja ponašanja	0.27	.02
Kontakti sa primarnom porodicom	0.22	.03
Kriminalna prošlost roditelja	0.19	.11
Dete ima sibringe	0.14	.18
Iskustvo zanemarivanja i/ili zlostavljanja	-0.13	.25
Zloupotreba supstanci roditelja	-0.09	.38
Razvojne smetnje	0.08	.44
Pol	0.07	.48
Nacionalnost	0.05	.64
Mentalni poremećaj roditelja	-0.01	.91
Internalizovani problemi	0.003	.98

Diskusija

Nestabilnost smeštaja dece bez roditeljskog staranja u sistemu socijalne zaštite je ozbiljan problem, što potvrđuju i dobijeni nalazi da je pre smeštaja u dom 93.5% korisnika bilo na drugom smeštaju, a 85.5% promenilo trajni smeštaj. U odnosu na prethodna istraživanja, kako inostrana (Font et al., 2018; Jedwab et al., 2019; Leloux-Opmeer, Kuiper, Swaab, & Scholte, 2017; Ward, 2009), tako i domaća (Burgund-Isakov i Hrncić, 2018; Žunić-Pavlović i Nešić, 2024), učestalost promene smeštaja u ovom istraživanju je nešto viša i nimalo ohrabrujuća. Pri interpretaciji dobijenih rezultata treba imati u vidu da je istraživanje rađeno na manjem uzorku dece na domskom smeštaju. Visoka učestalost nestabilnosti smeštaja može se objasniti i specifičnim karakteristikama socijalne politike u našoj zemlji. Merama za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite (Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, 2006) definisano je da su institucionalni oblici smeštaja mogući samo ukoliko su iscrpljene sve mogućnosti smeštaja u manje restriktivnom okruženju. Takođe, pre nego što se dete uputi na domski smeštaj, neophodno je dobiti saglasnost nadležnog ministarstva. Samim tim, nije iznenađujući rezultat da je većina dece iz uzorka pre prijema u dom prošla kroz bar jedan manje restriktivan oblik smeštaja.

U ovom istraživanju su kao značajni prediktori nestabilnosti smeštaja izdvojeni: prisustvo eksternalizovanih problema, mlađi uzrast deteta pri izmeštaju iz primarne porodice, prisustvo dijagnoze poremećaja ponašanja i kontakti sa primarnom porodicom. Naj snažniji prediktori su eksternalizovani problemi i mlađi uzrast deteta.

Eksternalizovani problemi su identifikovani kao faktori rizika nestabilnosti smeštaja u velikom broju istraživanja (Konijn et al., 2019; Proctor, Skriner, Roesch, & Litrownik, 2010; Vreeland et al., 2020), ali i kao otežavajuća okolnost za nalaženje porodičnog smeštaja koji je povoljniji u odnosu na domski. Prema podacima o hraniteljstvu na našim prostorima, hraniteljske porodice izražavaju nespremnost da se nose sa izazovima povezanim sa brigom o

deci sa problemima ponašanja (Milojević i sar., 2016), što može objasniti visoku zastupljenost eksternalizovanih problema u ispitivanom uzorku i prediktorski značaj ove varijable za nestabilnost smeštaja. Na to ukazuju rezultati inostranih istraživanja da hranitelji brigu o deci sa eksternalizovanim problemima opisuju kao stresna iskustva na koja nisu bili spremni (Rock, Michelson, Thomson, & Day, 2015). Raznovrsnost ispoljenih eksternalizovanih problema dece usložnjava situaciju, te broj promena smeštaja raste sa porastom broja ispoljenih oblika ovih problema. To potvrđuju nalazi istraživanja rađenog u Kaliforniji, prema kojima broj eksternalizovanih problema koje deca ispoljavaju, konkretno sedam i više, predstavlja značajan prediktor nestabilnosti smeštaja (Chamberlain et al., 2006). Broj promena smeštaja dece iz uzorka značajno je povezan i sa postavljenom dijagnozom poremećaja ponašanja pre smeštaja u aktuelnu ustanovu socijalne zaštite. Ovaj rezultat je konzistentan sa nalazima prethodnih istraživanja da postojanje dijagnostikovanog mentalnog poremećaja povećava verovatnoću većeg broja neprogresivnih promena smeštaja (Koh, Rolock, Cross, & Eblen-Manning, 2014; Steen & Harlow, 2012). Prema rezultatima ranije pomenute nemačke studije, kod dece koja su uključena u zdravstveni sistem usled perzistentnog obrasca ispoljavanja problema ponašanja i postavljene dijagnoze poremećaja ponašanja postoji najveći rizik od učestalih promena smeštaja (van Santen, 2015).

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da, za razliku od eksternalizovanih problema, prisustvo internalizovanih problema kod deteta nije značajan prediktor nestabilnosti smeštaja. Ovaj nalaz ima podršku u rezultatima dve meta-analiitičke studije (Konijn et al., 2019; Oosterman, Schuengel, Slot, Bullens, & Doreleijers, 2007) koji sugerišu da su eksternalizovani problemi snažnije povezani sa nestabilnošću smeštaja u odnosu na internalizovane. Međutim, dobijeni rezultati mogu biti posledica nedovoljnog prepoznavanja ove vrste problema od strane stručnjaka, posebno kada su u pitanju deca bez roditeljskog staranja (Marić-Ognjenović i Mihić, 2020). Rezultati meta-analize Englera i saradnika (Engler, Sarpong, Van Horne, Greeley, & Keefe, 2022) ukazuju na to da deca smeštena u hraniteljske porodice imaju više problema mentalnog zdravlja, što je očekivano s obzirom na traumatska iskustva koja su doživela u primarnoj porodici. Mekgvajer i saradnici (McGuire et al., 2018) izdvajaju anksioznost i depresivnost kao internalizovane probleme koji se često dovode u vezu sa nestabilnošću smeštaja.

U ovom istraživanju ispitana je povezanost nestabilnosti smeštaja sa demografskim varijablama, konkretno uzrastom pri prvom izmeštanju iz porodice, polom i nacionalnošću deteta. Pokazalo se da nestabilnost smeštaja nije značajno povezana sa polom i nacionalnošću deteta, što je u skladu sa rezultatima drugih sličnih istraživanja (Riemersma et al., 2023). Sa druge strane, deca koja su na mlađem uzrastu prvi put izmeštena iz porodice imala su značajno veći broj promena smeštaja. Međutim, za razliku od naših rezultata, ta povezanost je u drugim istraživanjima uglavnom pozitivnog usmerenja, odnosno što je dete starije, to je broj promena smeštaja veća (npr. Konijn et al., 2019). Rezultati dobijeni u ovom istraživanju odgovaraju nalazima autorki Stenason i Romano (Stenason & Romano, 2023) koji ukazuju na to da je broj promena smeštaja veći kod dece koja su mlađa u trenutku prvog izmeštanja. Dobijenim nalazima ide u prilog teorija afektivnog vezivanja. Rani uzrast predstavlja najkritičniji period za formiranje sigurnih obrazaca vezivanja, pa su i posledice razdvajanja od roditelja/staratelja štetnije (Radulović, 2014; Quiroga & Hamilton-Giachritsis, 2016). Takođe, deca koja iskuse više promena smeštaja, nemaju prilike da uspostave trajne i kvalitetne relacije sa pružaocima brige, ni sa vršnjacima. Literatura sugerise da ovakve okolnosti imaju štetne efekte na dalji razvoj dece, uključujući i razvoj problema ponašanja (de Carvalho & Chima, 2020; Konijn et al., 2019). Ustanovljena veza između nestabilnosti smeštaja i mlađeg uzrasta deteta pri prvom izmeštanju iz porodice može se objasniti prisustvom eksternalizovanih problema, koji bi mogli imati medijatorsku ulogu.

Od ispitivanih karakteristika primarne porodice, samo je održavanje kontakata dece sa članovima primarne porodice značajan prediktor nestabilnosti smeštaja. Povezanost između broja promena smeštaja i kontakata dece sa biološkim roditeljima i srođnicima zabeležena je i u drugim istraživanjima (Terling-Watt, 2001). Međutim, ova veza nije do kraja razjašnjena, pošto neki autori nalaze da pozitivne interakcije doprinose stabilnosti smeštaja, dok drugi smatraju da ovakvi kontakti ugrožavaju stabilnost smeštaja (Nešić i Žunić-Pavlović, 2024; Whitt-Woosley et al., 2024). Interakcija dece na smeštaju sa primarnom porodicom je kompleksna i ovom faktoru treba posvetiti posebnu pažnju u budućim istraživanjima.

Prednosti i ograničenja istraživanja

Prednost istraživanja se ogleda u tome što pruža detaljniji uvid u povezanost karakteristika deteta i njihove primarne porodice sa istorijom smeštaja u sistemu socijalne zaštite i predstavlja značajan dodatak malobrojnima istraživanjima ove problematike na našim prostorima. Saznanja dobijena ovim istraživanjem doprinose razumevanju položaja i izazova sa kojima se suočavaju deca sa problemima ponašanja na alternativnom smeštaju.

Iako su dobijeni rezultati u skladu sa nalazima prethodnih studija, važno je istaći ograničenja ovog istraživanja. Prvo ograničenje je mali uzorak dece iz jedne ustanove, zbog čega se ovi rezultati ne mogu generalizovati na svu decu bez roditeljskog staranja. Preporučuje se da u budućim istraživanjima uzorak bude veći i da obuhvata decu i mlade koji su i na smeštaju u hraniteljskim porodicama. Još jedno od ograničenja jeste korišćenje dokumentacije, odnosno dosijea korisnika kao izvora podataka. Iako dosijei sadrže obilje informacija, one su posredne i u nekim slučajevima nepotpune. Takođe, čini se da bi adekvatniji odabir istraživačkog dizajna bila longitudinalna studija. Na ovaj način bi se prikupile detaljnije informacije o uticaju karakteristika primarne porodice, kao i odnosu između problema ponašanja i nestabilnosti smeštaja. Manji broj autora ističe recipročan odnos nestabilnosti smeštaja i problema ponašanja (Newton et al., 2000; Rubin et al., 2007), koji ovim istraživanjem nije bilo moguće utvrditi. Ovo predstavlja još jedan razlog za oprez prilikom generalizacije dobijenih nalaza. Konačno, s obzirom da se u literaturi pronalazi i povezanost između karakteristika hraniteljskih porodica i nestabilnosti smeštaja, buduća istraživanja treba da uključe i ove faktore.

Zaključak

Nestabilnost smeštaja dece bez roditeljskog staranja je kompleksna pojava koja zaslužuje veću pažnju naše naučne javnosti. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je većina dece iz uzorka imala iskustvo promene smeštaja, uglavnom hraniteljskog, pre prijema u dom. U ovom istraživanju je nađeno da prisustvo eksternalizovanih problema ima najsnažniju prediktorsku vrednost za nestabilnost smeštaja. Dodatno, kao značajni prediktori izdvojeni su: mlađi uzrast izmeštavanja iz primarne porodice, postojanje dijagnoze poremećaja ponašanja i kontakta sa primarnom porodicom. Dobijeni rezultati su u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja ovog problema.

Prisustvo problema ponašanja kod dece dodatno povećava rizik od narušavanja stabilnosti smeštaja, što implicira potrebu za dodatnom podrškom sistema. Ovo je posebno važno, s obzirom na to da nestabilnost smeštaja može doprineti pogoršanju postojećih problema. Razvojem intervencija kojima se smanjuje rizik od čestih neplaniranih prekida smeštaja, usluga pružanja porodičnog smeštaja bi bila daleko kvalitetnija. Upravo u tome se ističe značaj ovog istraživanja. Na osnovu ustanovljene povezanosti eksternalizovanih problema deteta i većeg broja promena smeštaja, preporučuje se skrining ovih problema pri ulasku dece u sistem socijalne zaštite i targetiranje dece u riziku kako bi se pravovremeno radilo na prevenciji nestabilnosti smeštaja. Potrebno je razviti i sistem podrške hraniteljskim

porodicama koje zbrinjavaju decu sa problemima ponašanja, imajući u vidu da je to najčešći razlog za prekidanje smeštaja na zahtev hranitelja.

EXTERNALIZED AND INTERNALIZED PROBLEMS AS PREDICTORS OF PLACEMENT INSTABILITY OF CHILDREN WITHOUT PARENTAL CARE

Abstract

In recent years, the social protection system has faced numerous challenges in protecting children without parental care, with placement instability currently being a key issue. The aim of this research is to determine the relation between the child's externalized and internalized problems, on the one hand, and the frequency of placement changes, on the other. The sample comprised all children admitted to the Home for Children and Youth "Jefimija" in Kruševac in the past 12 years ($N = 62$). Data on the child, the primary family, and the history of placement were collected by analyzing the documentation available in the user's file. The results indicated that placement instability was highly prevalent in the examined sample (93.5%), with the strongest predictor being the presence of externalizing problems ($\beta = .41$, $p < .001$). Other predictors included younger age at the time of removal, a diagnosis of conduct disorder, and contact with the primary family. Internalizing problems were not statistically significant. The findings are consistent with previous research on this issue and confirm that children with externalizing problems are at increased risk of placement instability. The implications for future research and the improvement of practice are discussed, particularly through the development of preventive interventions and support systems aimed at reducing placement instability and improving outcomes for children without parental care.

Keywords: placement instability, children without parental care, externalized problems, residential care, foster care

Literatura

- Aarons, G. A., James, S., Monn, A. R., Raghavan, R., Wells, R. S., & Leslie, L. K. (2010). Behavior problems and placement change in a national child welfare sample: A prospective study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49(1), 70-80.
- Asif, N., Breen, C., & Wells, R. (2024). Influence of placement stability on developmental outcomes of children and young people in out-of-home care: Findings from the Pathways of Care Longitudinal Study. *Child Abuse & Neglect*, 149, 1-12.
- Bederian-Gardner, D., Hobbs, S. D., Ogle, C. M., Goodman, G. S., Cordón, I. M., Bakanosky, S., Narr, R., Chae, Y., Chong, J. Y., & NYTD/CYTD Research Group. (2018). Instability in the lives of foster and nonfoster youth: Mental health impediments and attachment insecurities. *Children and Youth Services Review*, 84, 159-167.
- Burgund-Isakov, A., & Hrnčić, J. (2018). Preparedness for emancipation of youth leaving alternative care in Serbia. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 9(1), 83-107.
- Chamberlain, P., Price, J. M., Reid, J. B., Landsverk, J., Fisher, P. A., & Stoolmiller, M. (2006). Who disrupts from placement in foster and kinship care? *Child Abuse & Neglect*, 30(4), 409-424.
- Christiansen, Ø., Havik, T., & Anderssen, N. (2010). Arranging stability for children in long-term out-of-home care. *Children and Youth Services Review*, 32(7), 913-921.
- De Carvalho, J., & Chima, F. O. (2020). A regression analysis of juvenile delinquency among African American females in foster care. *Journal of Liberal Arts and Humanities*, 1(5), 1-15.

- Engler, A. D., Sarpong, K. O., Van Horne, B. S., Greeley, C. S., & Keefe, R. J. (2022). A systematic review of mental health disorders of children in foster care. *Trauma, Violence, & Abuse*, 23(1), 255-264.
- Esposito, T., Trocmé, N., Chabot, M., Collin-Vézina, D., Shlonsky, A., & Sinha, V. (2014). The stability of child protection placements in Québec, Canada. *Children and Youth Services Review*, 42, 10-19.
- Font, S. A., Sattler, K. M., & Gershoff, E. T. (2018). Measurement and correlates of foster care placement moves. *Children and Youth Services Review*, 91(1), 248-258.
- Holtan, A., Handegård, B. H., Thørnblad, R., & Vis, S. A. (2013). Placement disruption in long-term kinship and nonkinship foster care. *Children and Youth Services Review*, 35(7), 1087-1094.
- James, S., Roesch, S., & Zhang, J. J. (2012). Characteristics and behavioral outcomes for youth in group care and family-based care: A propensity score matching approach using national data. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 20(3), 144-156.
- Jedwab, M., Xu, Y., Keyser, D., & Shaw, T. V. (2019). Children and youth in out-of-home care: What can predict an initial change in placement? *Child Abuse & Neglect*, 93, 55-65.
- Koh, E., Rolock, N., Cross, T. P., & Eblen-Manning, J. (2014). What explains instability in foster care? Comparison of a matched sample of children with stable and unstable placements. *Children and Youth Services Review*, 37, 36-45.
- Konijn, C., Admiraal, S., Baart, J., van Rooij, F., Stams, G.-J., Colonnese, C., Lindauer, R., & Assink, M. (2019). Foster care placement instability: A meta-analytic review. *Children and Youth Services Review*, 96, 483-499.
- Leloux-Opmeer, H., Kuiper, C. H., Swaab, H. T., & Scholte, E. M. (2017). Children referred to foster care, family-style group care, and residential care: (How) do they differ? *Children and Youth Services Review*, 77, 1-9.
- Maguire, D., May, K., McCormack, D., & Fosker, T. (2024). A systematic review of the impact of placement instability on emotional and behavioural outcomes among children in foster care. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 17(2), 641-655.
- Marić-Ognjenović, M., i Mihić, I. (2020). Potrebe prilagođavanja hraniteljskih porodica – pregled podataka i realizovanih istraživanja u okviru projekta. U M. Zotović, i M. Oros (Ur), *Efekti egzistencijalne nesigurnosti na pojedinca i porodica u Srbiji* (str. 45-62). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.
- McGuire, A., Cho, B., Huffhines, L., Gusler, S., Brown, S., & Jackson, Y. (2018). The relation between dimensions of maltreatment, placement instability, and mental health among youth in foster care. *Child Abuse & Neglect*, 86, 10-21.
- Milojević, S., Pejaković, Lj., Zajić, G., Dakić, B., Lončar, D., Milošević, S., i Spasenić, Ž. (2016). *Deinstitucionalizacija u Srbiji: Ostvareni rezultati i preporuke za dalje unapređenje prakse*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
- Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike. (2006). *Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite*. Preuzeto februara 2025. sa <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1730/mere-za-otklanjanje-nepravilnosti-u-vrsenju-poslova-smestaja-dece-u-ustanove-socijane-zastite.pdf>
- Moore, T. D., McDonald, T. P., & Cronbaugh-Auld, K. (2016). Assessing risk of placement instability to aid foster care placement decision making. *Journal of Public Child Welfare*, 10(2), 117-131.
- Nešić, M., i Žunić-Pavlović, V. (2023). Kontakti dece i mladih na hraniteljskom smeštaju sa porodicom porekla. *Research in Pedagogy*, 13(2), 267-277.

- Newton, R. R., Litrownik, A. J., & Landsverk, J. A. (2000). Children and youth in foster care: Disentangling the relationship between problem behaviors and number of placements. *Child Abuse & Neglect*, 24(10), 1363-1374.
- Oosterman, M., Schuengel, C., Slot, N. W., Bullens, R. A., & Doreleijers, T. A. (2007). Disruptions in foster care: A review and meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, 29(1), 53-76.
- Pejaković, Lj., i Zajić, Lj. (2016). Deinstitutionalizacija rezidencijalnih ustanova socijalne zaštite u Srbiji – trenutni status i preporuke za dalje unapređenje procesa deinstitutionalizacije. U Lj. Pejaković, G. Zajić, B. Dakić, D. Lončar, S. Milošević i Ž. Spasenić (str. 6-48), *Deinstitutionalizacija u Srbiji – ostvareni rezultati i preporuke za dalje unapređenje procesa*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
- Platt, C., & Gephart, S. M. (2022). Placement disruption of children with disabilities in foster care. *Journal of Pediatric Nursing*, 66, 30-35.
- Proctor, L. J., Skriner, L. C., Roesch, S., & Litrownik, A. J. (2010). Trajectories of behavioral adjustment following early placement in foster care: Predicting stability and change over 8 years. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49(5), 464-473.
- Quiroga, G. M., & Hamilton-Giachritsis, C. (2016). Attachment styles in children living in alternative care: A systematic review of the literature. *Child & Youth Care Forum*, 45(4), 625-653.
- Radulović, D. (2014). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu. (2023). *Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih*. Preuzeto marta 2025. sa <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2573/izvestaj-o-radu-ustanova-za-decu-i-mlade-2022.pdf>
- Riemersma, Y., Harder, A., Zijlstra, E., Post, W., & Kalverboer, M. (2023). Static and dynamic factors underlying placement instability in residential youth care: A scoping review. *Children and Youth Services Review*, 155, Article 107298.
- Rock, S., Michelson, D., Thomson, S., & Day, C. (2015). Understanding foster placement instability for looked after children: A systematic review and narrative synthesis of quantitative and qualitative evidence. *British Journal of Social Work*, 45(1), 177-203.
- Rubin, D. M., O'Reilly, A. L., Luan, X., & Localio, A. R. (2007). The impact of placement stability on behavioral well-being for children in foster care. *Pediatrics*, 119(2), 336-344.
- Ryan, J. P., Marshall, J. M., Herz, D., & Hernandez, P. M. (2008). Juvenile delinquency in child welfare: Investigating group home effects. *Children and Youth Services Review*, 30(9), 1088-1099.
- Sallnäs, M., Vinnerljung, B., & Kyhle-Westermarck, P. (2004). Breakdown of teenage placements in Swedish foster and residential care. *Child & Family Social Work*, 9(2), 141-152.
- Sattler, K. M., Font, S. A., & Gershoff, E. T. (2018). Age-specific risk factors associated with placement instability among foster children. *Child Abuse & Neglect*, 84, 157-169.
- Šilić, V. i Jandrić, G. (2015). Šta doprinosi kvalitetu staranja hranitelja od detetu? U M. Zotović, i M. Oros (Ur), *Efekte egzistencijalne nesigurnosti na pojedinca i porodica u Srbiji* (45-62). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.
- Soto-Ramírez, N., Xu, Y., Martin, T., Babalola, O., Weist, M., & Flynn, C. (2024). associations of mental health service utilization and mental health diagnosis with placement instability among foster children in a southeastern state. *Child and Adolescent Social Work Journal*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10560-024-00962-3>

- Steen, J. A., & Harlow, S. (2012). Correlates of multiple placements in foster care: A study of placement instability in five states. *Journal of Public Child Welfare*, 6(2), 172-190.
- Stefanović, N. i Stanković, M. (2021). Protection measures for the children without a parental care. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 42-58.
- Stenason, L. & Romano, E. (2023). Number of placement changes among young people in care: Youth and caregiver associations. *Children and Youth Services Review*, 144, Article 106737.
- Strategija deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022-2026. godine* (2022). Službeni glasnik Republike Srbije, Br. 12/2022.
- Terling-Watt, T. (2001). Permanency in kinship care: An exploration of disruption rates and factors associated with placement disruption. *Children and Youth Services Review*, 23(2), 111-126.
- Van Santen, E. (2015). Factors associated with placement breakdown initiated by foster parents – empirical findings from Germany. *Child & Family Social Work*, 20(2), 191-201.
- Vinnerljung, B., Sallnäs, M., & Berlin, M. (2017). Placement breakdowns in long-term foster care – a regional Swedish study. *Child & Family Social Work*, 22(1), 15-25.
- Vreeland, A., Ebert, J. S., Kuhn, T. M., Gracey, K. A., Shaffer, A. M., Watson, K. H., Gruhn, M. A., Henry, L., Dickey, L., Siciliano, R. E., Anderson, A., & Compas, B. E. (2020). Predictors of placement disruptions in foster care. *Child Abuse & Neglect*, 99, Article 104283.
- Ward, H. (2009). Patterns of instability: Moves within the care system, their reasons, contexts and consequences. *Children and Youth Services Review*, 31(10), 1113-1118.
- Whitt-Woosley, A. L., Sprang, G., & Friedman, M. (2024). *Analysis of caregiver factors and placement instability in foster care from a trauma-informed perspective*. Retrieved March 2025 from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4743163>
- Zakon o socijalnoj zaštiti* (2022). Službeni glasnik Republike Srbije, Br. 24/2011 i 117/2022.
- Žegarac, N. (2014). Sistem zaštite dece u Srbiji. U N. Žegarac (Ur.), *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* (str. 77-114). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žegarac, N., Burgund, A., i Milovanović, M. (2014). Uzorak dece na smeštaju – rezultati istraživanja. U N. Žegarac (Ur.), *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* (str. 151-215). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žunić-Pavlović, V. i Nešić, M. (2024). Učestalost i prediktori promene smeštaja dece i mladih bez roditeljskog staranja. *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 188(4), 555-569.